

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
HUQUQNI MUHOFAZA QILISH
AKADEMIYASI**

"Inson va fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklari"

Umumiy o'rta ta'lim maktab 9-sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan dars materiallari

Inson huquqlari va erkinliklari tushunchasi

Inson huquqlari va erkinliklari — bu **har bir inson tug'ilganidan boshlab ega bo'ladigan**, uning sha'ni, qadr-qimmati va erkin yashashini ta'minlaydigan asosiy huquqlardir.

Asosiy xususiyatlari

- Tug'ilishdan boshlab beriladi
- Hech kim tortib ololmaydi
- Millat, irq, jins, din farqi yo'q
- Barcha uchun teng darajada amal qiladi
- Davlat tomonidan tan olinadi va himoya qilinadi

Nima uchun muhim?

Inson huquqlari insonning **erkin yashashi, o'z fikrini erkin bildirish, ta'lim olish, mehnat qilish** va shaxsiy hayotini himoya qilish kabi muhim imkoniyatlarni o'z ichiga oladi.

Bu huquqlar jamiyatda **adolat, tenglik va tinchlikni** ta'minlashga xizmat qiladi. Shuning uchun har bir davlat o'z qonunlari orqali fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga **majburdir**.

Inson huquqlari va erkinliklari tizimi

Inson huquqlari va erkinliklari bir nechta asosiy guruhlariga bo'linadi. Bu guruhlar inson hayotining turli sohalarini qamrab olib, insonning har tomonlama rivojlanishi va erkin yashashini ta'minlaydi.

1) SHAXSIY HUQUQLAR

2) SIYOSIY HUQUQLAR

3) IJTIMOIIY-IQTISODIY HUQUQLAR

4) MADANIY HUQUQLAR

Ushbu to'rt guruh o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, biri buzilsa boshqalari ham ta'sirlanadi. Shuning uchun huquqlar tizimi yaxlit holda ko'rib chiqilishi va himoya qilinishi zarur.

Shaxsiy huquq va erkinliklar

Shaxsiy huquq va erkinliklar — bu **insonning shaxsiy hayoti, erkinligi va daxlsizligini** ta'minlaydigan huquqlardir. Bu huquqlar insonning **eng muhim tabiiy huquqlari** hisoblanadi, chunki ular inson mavjudligining asosini tashkil etadi.

Yashash huquqi

Har bir insonning hayoti davlat va jamiyat tomonidan himoya qilinadi. Hech kim bu huquqdan mahrum etila olmaydi.

Sha'n va qadr-qimmat

Har bir inson sha'niga hujum qilish, kamsitish va tahqirlash man etiladi. Qadr-qimmat daxlsizdir.

Erkin harakatlanish

Har bir inson mamlakatda erkin harakat qilish, yashash joyini tanlash huquqiga ega.

Shaxsiy erkinlik va daxlsizlik

Inson qonuniy asos bo'lmasa ushlab turilishi, qamab qo'yilishi yoki cheklanishi mumkin emas.

Shaxsiy hayot siri

Insonning xat-xabarlari, telefon suhbatlari va shaxsiy ma'lumotlari maxfiy bo'lib, ruxsatsiz oshkor etila olmaydi.

Fikr, so'z va e'tiqod erkinligi

Har bir inson o'z fikrini erkin bildirish, o'z e'tiqodiga amal qilish huquqiga ega.

Yashash huquqining ta'minlanishi

Yashash huquqi insonning **eng asosiy va muhim huquqlaridan biridir**. Bu huquq har bir insonning hayotini himoya qilishni anglatadi. Hech kim insonni o'z hayotidan mahrum qilishga haqli emas — bu mutlaq va daxlsiz qoidadir.

Davlat amalga oshiradigan choralar

- **Fuqarolar xavfsizligini ta'minlash** — politsiya, qo'riqchilik va jamoat tartibini saqlash
- **Sog'liqni saqlash tizimi** — kasalxonalar, tibbiy xizmat va profilaktika dasturlari
- **Jinoyatchilikka qarshi kurashish** — sud va huquq-tartibot organlari faoliyati
- **Favqulodda vaziyatlarda himoya** — falokatlar, tabiiy ofatlar va boshqa xavfli holatlarda fuqarolarni asrash

Nima uchun bu huquq birlamchi?

Yashash huquqi barcha boshqa huquqlarning asosi hisoblanadi. Hayot bo'lmasa — boshqa huquqlardan foydalanishning imkoni yo'q. Shu sababli xalqaro huquq va milliy qonunlar yashash huquqini **mutlaq himoya ostiga** oladi. Yashash huquqining ta'minlanishi jamiyatda **tinchlik va xavfsizlikni mustahkamlaydi**, har bir fuqaro o'zini himoyalangan his qiladi.

Aybsizlik prezumpsiyasi

MUHIM HUQUQIY TAMOYIL

Har bir inson sud tomonidan aybi isbotlanmaguncha **aybsiz hisoblanadi**.

Aybsizlik prezumpsiyasi — bu huquqiy tamoyil bo'lib, unga ko'ra inson faqat **gumon qilinayotgani yoki ayblanayotgani uchun** jinoyatchi deb hisoblanmaydi. Uning aybi **qonuniy tartibda tekshirilib, sud qarori bilan tasdiqlanishi** kerak.

Gumon ≠ Aybdorlik

Birovni shubha ostiga olish — bu hali uning jinoyatchi ekanini anglatmaydi. Tekshiruv o'tkazilishi shart.

Isbotlash majburiyati

Aybni isbotlash majburiyati **tergovchi va davlat tomonida**. Inson o'zini o'zi oqlashi shart emas.

Sud qaroriga qadar

Faqat **qonuniy kuchga kirgan sud qarori** bilan inson aybdor deb tan olinishi mumkin.

Sha'nni himoya qilish

Bu tamoyil har bir insonni **asossiz ayblash va adolatsiz jazolashdan** himoya qiladi.

Aybsizlik prezumpsiyasi nafaqat sud zalidagi qoida — u kundalik hayotda ham amal qiladi. Hech kim boshqasini dalilsiz, ochiq-oydin jinoyatchi deb e'lon qilish huquqiga ega emas.

Ta'lim olish huquqi

Ta'lim olish huquqi har bir insonning **muhim ijtimoiy huquqlaridan biridir**. Bu huquq insonning bilim olishiga, kasb egallashiga va kelajakda jamiyatda munosib o'rin egallashiga yordam beradi.

Davlat ta'lim muassasalari

Davlat fuqarolarning ta'lim olish huquqini ta'minlash uchun maktablar, kollejlari va oliy ta'lim muassasalarini tashkil etadi. Bepul ta'lim imkoniyati barcha farzandlar uchun ta'minlanadi.

Dunyoqarashni kengaytirish

Ta'lim insonning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, tanqidiy mushohada yuritishni o'rgatadi va yangi g'oyalar hosil qilishga sharoit yaratadi.

Kelajakni qurish

Ta'lim orqali inson o'z kasbini tanlaydi, iqtisodiy mustaqillikka erishadi va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shish imkonini qo'lga kiritadi.

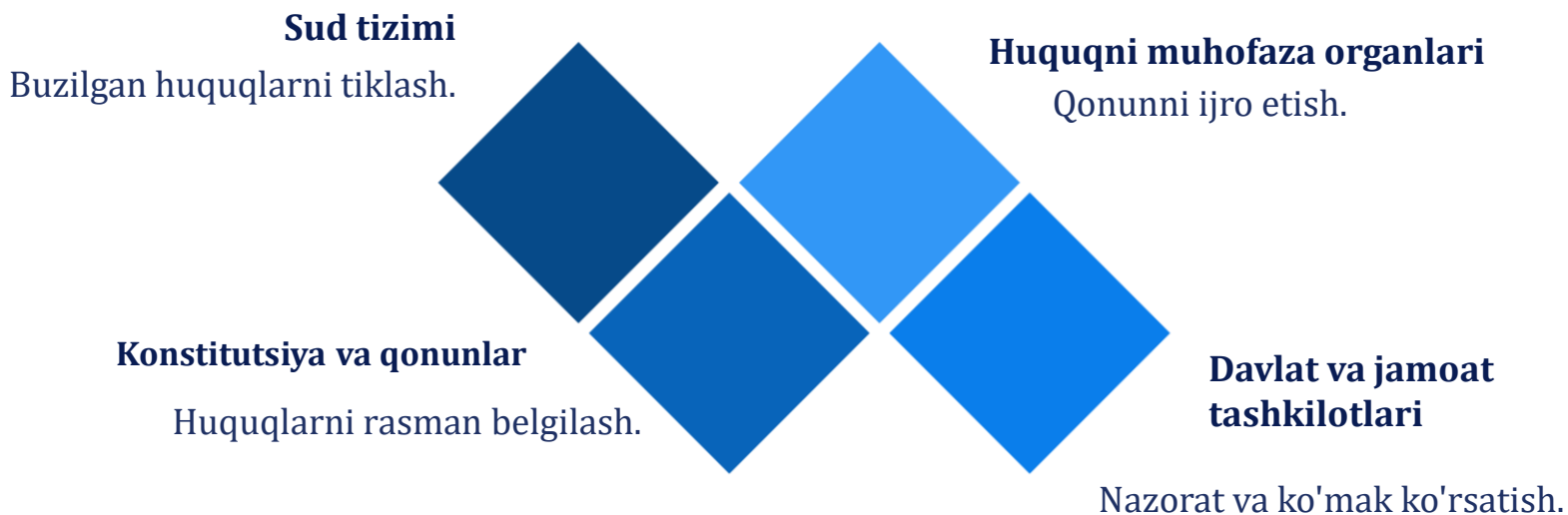

Teng imkoniyat tamoyili

Ta'lim huquqi **barcha bolalar uchun teng** bo'lishi kerak — boy yoki kambag'al, qishloqda yoki shaharda — har qanday sharoitda ham bu huquq ta'minlanishi shart.

Inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlanishi

Inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlanishi — bu **davlat tomonidan inson huquqlarining himoya qilinishi va ta'minlanishini anglatadi**. Huquq faqat qog'ozda yozilgan bo'lsa yetarli emas — u amalda ishlashi shart.

Agar insonning huquqlari buzilsa, u **sudga yoki tegishli organlarga murojaat qilib** o'z huquqlarini himoya qilishi mumkin. Inson huquqlarining kafolatlanishi jamiyatda **adolat, tenglik va qonun ustuvorligini** ta'minlaydi.

1-KEYS: Fikr bildirish erkinligi buzilgan holat

Vaziyat tavsifi

Nodavlat o'quv markazida yoshlar uchun ochiq seminar tashkil etildi. Muhokama jarayonida o'quvchi **Ziyoda** o'zi qiziqqan savollarni bera olmadi — faqat ayrim ishtirokchilar savollar berishi mumkinligi aytilди. Moderator esa vaziyatga aralashmadi. Natijada Ziyoda o'z fikrini to'liq bayon qila olmadi, muhokamada faol ishtirok etishdan voz kechdi. Ayrim ishtirokchilar o'z fikrini bildirishdan qo'rqib qoldi.

Muhokama savollari

1. Bu vaziyatda qaysi inson huquqlari buzildi?
2. Fikr bildirish erkinligi nimani anglatadi?
3. Nega bu huquq amalda ham ta'minlanishi kerak?
4. Moderatorning harakatsizligi qanday baholanadi?
5. Agar bunday holatlar takrorlansa, qanday ijtimoiy muhit shakllanadi?
6. Bu holatda to'g'ri huquqiy va axloqiy choralar qanday bo'lishi kerak edi?

Fikr bildirish erkinligi — bu nafaqat qonuniy huquq, balki sog'lom ijtimoiy muhitning asosi. Uni cheklash jamiyatda qo'rquv va passivlikni keltirib chiqaradi.

1-KEYS TAHLILI

Buzilgan huquq

Fikr, so'z va e'tiqod erkinligi — O'zbekiston Konstitutsiyasining 33-moddasi va xalqaro huquqiy hujjatlar bilan kafolatlangan. Ziyodaning savollar berish imkoniyatini cheklash bu huquqni bevosita buzadi.

Moderatorning mas'uliyati

Moderator seminar muhofazachi va boshqaruvchisi sifatida barcha ishtirokchilar tenglik asosida qatnashishini ta'minlashi shart edi. Harakatsizlik — bu ham bir turdagi huquqbuzarlikka ko'z yumishdir.

Ijtimoiy oqibatlar

Fikr bildirish cheklansa, jamiyatda **avtosenzura** (o'z-o'zini cheklash) keng tarqaladi. Odamlar fikrini aytishdan qo'rqa boshlaydi va bu demokratik muhitni zaiflashtirishga olib keladi.

To'g'ri yondashuv

Moderator barcha ishtirokchilarga **teng savollar berish imkoniyatini** ta'minlashi, birovning savolini cheklagan ishtirokchilarga ogohlantirish berishi va vaziyatni tezkor bartaraf etishi kerak edi.

2-KEYS: Sport majmuasidan foydalanishda tengsizlik

Vaziyat tavsifi

Shaharda zamonaviy sport majmuasi foydalanishga topshirildi. Majmua **barcha fuqarolar uchun teng tamoyil asosida** faoliyat yuritishi belgilangan edi.

Ammo amalda majmua ma'muriyatiga yaqin tanishlar, norasmiy tavsiya asosida kelganlar ustuvorlik oldi. Oddiy fuqarolar, jumladan maktab o'quvchilari qulay vaqtlarda foydalanishdan **mahrum qilindi**. Ayrimlari navbat kutishga, boshqalari esa rad javobini olishga majbur bo'ldi.

Muhokama savollari

1. Bu vaziyatda inson huquqlari tizimining qaysi elementlari buzildi?
2. Tenglik va foydalanish huquqi qanday namoyon bo'lishi kerak edi?
3. Nega huquqlar tizimi o'zaro bog'liq hisoblanadi?
4. Bu holatda kimlarning huquqlari cheklangan?
5. Agar bunday tizimiy buzilish davom etsa, qanday ijtimoiy oqibatlar yuzaga keladi?
6. Adolatli tizim qanday tashkil etilishi kerak edi?

Bu keys ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar doirasida tenglik va adolat masalasini ko'taradi. Sport nafaqat dam olish, balki sog'liq va ijtimoiy huquq hisoblanadi.

3-KEYS: shaxsiy hayot daxlsizligining buzilishi

Vaziyat tavsifi

Maktab o'quvchilari sinfdoshi **Azizga** tegishli bir nechta suratlarni uning **roziligisiz** ijtimoiy tarmoqlarda tarqatdi. Suratlar ostida Azizning tashqi ko'rinishi, xulq-atvori va shaxsiy hayotiga oid kulgili izohlar yozildi.

Materiallar boshqa guruhlariga ham yuborildi, holat yanada ommalashdi. Natijada Aziz **ruhiy bosim va uyat hissini boshdan kechirdi**, darsda passivlashdi, muloqotdan chetlashdi va maktabga borishni istamasligini bildirdi.

Muhokama savollari

1. Bu vaziyatda qaysi shaxsiy huquqlar buzildi?
2. Shaxsiy hayot daxlsizligi nimani anglatadi?
3. Nega boshqalarning roziligisiz ma'lumot tarqatish huquqbuzarlik?
4. Bu holat jabrlanuvchiga qanday ta'sir qiladi?
5. Agar bunday holatlar ko'paysa, jamiyatda qanday muammolar yuzaga keladi?
6. Bu vaziyatda qanday huquqiy choralar ko'rilishi kerak edi?

Kiberbulling va shaxsiy huquqlar

Buzilgan huquqlar

- Shaxsiy hayot siri va daxlsizligi
- Sha'n va qadr-qimmatni himoya qilish huquqi
- Shaxsiy tasvir (rasmlar) ustidan nazorat huquqi

Ruhiy zararlar

- Psixologik bosim va depressiya
- Maktabdan izolyatsiya
- O'z-o'ziga ishonchni yo'qotish
- Ijtimoiy muloqotdan qochish

Huquqiy choralar

- Materiallarni darhol o'chirib tashlash talabi
- Maktab ma'muriyatiga murojaat
- Huquqni muhofaza organlariga ariza
- Psixologik yordam ko'rsatish

Ruxsatsiz foto yoki ma'lumot tarqatish O'zbekiston qonunlarida ham, xalqaro huquqda ham **huquqbuzarlik** sifatida baholanadi. Kiberbulling — bu haqiqiy jinoyat.

4-KEYS: Yo'l xavfsizligi va yashash huquqi

Vaziyat tavsifi

Shahar ko'chalarida yo'l harakati qoidalariga rioya qilinmasligi ko'paygan. Haydovchilar **tezlik me'yorini buzadi, svetofojni e'tiborsiz qoldiradi, piyodalar o'tish joyida to'xtamaydi.**

Shunday holatda maktab o'quvchisi zebradan o'tayotganda haydovchi qoidalarga rioya qilmay harakatlanib, **xavfli vaziyat yuzaga keltirdi.** O'quvchi zudlik bilan chetga chiqib ulgurmaganda jiddiy baxtsiz hodisa sodir bo'lishi mumkin edi.

Muhokama savollari

1. Yashash huquqi nimani anglatadi?
2. Yo'l harakati qoidalariga amal qilmaslik bu huquqqa qanday tahdid soladi?
3. Nega har bir shaxs boshqalarning hayoti uchun ham javobgar hisoblanadi?
4. Bu holatda kimning huquqi buzildi?
5. Agar qoidabuzarlik davom etsa, qanday xavfli oqibatlar yuzaga keladi?
6. Yashash huquqini ta'minlash uchun qanday choralar zarur?

Yashash huquqini ta'minlash: har bir fuqaro javobgar

Yashash huquqi — bu faqat davlat zimmasidagi majburiyat emas. **Har bir fuqaro** o'z xatti-harakatlari orqali boshqalar hayotiga ta'sir qilishi mumkin. Yo'l qoidasi — bu huquqiy norma bo'lib, uni buzish boshqalarning yashash huquqiga tahdid soladi.

Qoidabuzarlik 1

Haydovchi belgilangan qoidalarni buzadi

Xavf yuzaga keladi 2

Piyoda yoki boshqa yo'l ishtirokchilarining hayoti xavf ostida qoladi

Huquq buziladi 3

Yashash va xavfsizlik huquqi real tahdidga uchraydi

Huquqiy javobgarlik 4

Qonun xavf tug'dirgan shaxsni javobgarlikka tortadi

Maktablar, bolalar bog'chalari yaqinidagi hududlarda qoidabuzarlik **og'irlashtiruvchi holat** sifatida baholanadi va qonunda alohida javobgarlik nazarda tutilgan.

5-KEYS: Aybsizlik prezumpsiyasining buzilishi

Vaziyat tavsifi

Savdo markazida o'g'irlik haqida xabar keldi. Xavfsizlik xodimlari voqea joyiga yaqin turgan o'quvchi **Jamshiddan** shubhalandi.

Aniq dalillar va tekshiruvsiz, xodimlar Jamshidni boshqa xaridorlar oldida ochiq tarzda ayblay boshladi, keskin ohangda izoh talab qildi. Bu Jamshidning sha'niga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Keyinchalik kuzatuv kameralari o'rganilganda, o'g'irlikni **boshqa shaxs** sodir etgani aniqlandi. Jamshidga nisbatan gumonlar asossiz bo'lib chiqdi.

Muhokama savollari

1. Aybsizlik prezumpsiyasi nimani anglatadi?
2. Jamshidga nisbatan qanday huquq buzildi?
3. Nega shaxs sud qarorisiz aybdor deb e'lon qilinmasligi kerak?
4. Bu holat inson sha'ni va qadr-qimmatiga qanday ta'sir qiladi?
5. Agar bunday yondashuv odatiy holga aylansa, jamiyatda qanday muhit yuzaga keladi?
6. To'g'ri huquqiy yondashuv qanday bo'lishi kerak edi?

Prezumpsiya buzilganda nima sodir bo'ladi?

Jamshidning buzilgan huquqlari

Sha'n va qadr-qimmat huquqi — ommaviy ravishda asossiz ayblanish insonning sha'niga qoralash bo'lib, bu Konstitutsiya va Jinoyat-protsessual kodeks bilan himoyalanaadi. **Aybsizlik prezumpsiyasi** dalilsiz hukm chiqarishni taqiqlaydi.

To'g'ri protsedura qanday bo'lishi kerak edi?

Xavfsizlik xodimlari shubhani **yopiq, hisobdor tartibda** tekshirishi, kameralarni o'rganishi, zarur bo'lsa politsiyani chaqirishi kerak edi. Ommaviy tarzda ayblov bildirish — bu professional axloqqa ham, qonunga ham zid.

Jamiyatga ta'siri

Agar dalilsiz ayblov odatiy holga aylanib ketsa, **fuqarolar bir-birini shubha bilan kuzata boshlaydi**, ishonch inqirozi yuzaga keladi va huquqiy madaniyat inqirozga uchraydi.

6-KEYS: Ta'lim huquqida tengsizlik

Vaziyat tavsifi

Umumta'lim maktabida bitiruvchi sinf o'quvchilari uchun **pullik qo'shimcha mashg'ulotlar** tashkil etildi. Moddiy imkoniyati yetarli o'quvchilar muntazam qatnashdi, qo'shimcha bilim oldi.

Ammo **ayrim o'quvchilar oilaviy sharoit sabab** mazkur mashg'ulotlarda ishtirok eta olmadi. Natijada bilim darajasida sezilarli tafovut yuzaga keldi, ayrim o'quvchilar imtihonlarda pastroq natija ko'rsata boshladi.

Muhokama savollari

1. Ta'lim olish huquqi nimani anglatadi?
2. Bu vaziyatda teng imkoniyat prinsipi qanday buzildi?
3. Nega ta'limda adolat muhim?
4. Bu holatni yashirin imtiyoz berish deb baholash mumkinmi?
5. Agar bunday holatlar davom etsa, jamiyatda qanday tengsizlik yuzaga keladi?
6. Ta'lim huquqini ta'minlash uchun qanday choralar zarur?

Maktab o'qituvchilari tomonidan o'quvchilardan qo'shimcha haq talab qilish — bu ta'lim huquqini buzuvchi **axloqsiz amaliyot** sifatida baholanadi. Ta'lim tizimi bunday holatlarni oldini olishi shart.

7-KEYS: Huquqlar kafolatlanishi va murojaatlar tizimi

Vaziyat tavsifi

Ta'lim muassasasida o'quvchilar huquqlarini himoya qilish uchun murojaatlar qutisi, sinf rahbarlari orqali murojaat tartibi va ota-onalar bilan uchrashuv mexanizmlari joriy etilgan edi.

Ammo amalda o'quvchilarning murojaatlari **ko'rib chiqilmadi**, ba'zilari javobsiz qoldi. Murojaat qilgan o'quvchilarga natijalar haqida **hech qanday tushuntirish berilmadi**.

Natijada o'quvchilar huquqlari buzilgan taqdirda ham murojaat qilishdan foyda yo'q degan xulosaga kelib, **kafolat tizimiga ishonchini yo'qotdi**.

Muhokama savollari

1. Huquqlarni kafolatlash nimani anglatadi?
2. Nega faqat huquq berish yetarli emas?
3. Ushbu vaziyatda qanday tizimli muammo mavjud?
4. Agar murojaatlar ko'rib chiqilmasa, qanday oqibatlar yuzaga keladi?
5. Huquqni himoya qilish mexanizmlari qanday ishlashi kerak?
6. Ishonchni tiklash uchun nima qilish zarur?

Kafolat mexanizmlarining samarali ishlashi

Huquq mavjudligi bilan uni amalga oshirish imkoniyati o'rtasidagi farq — bu **kafolat masalasi**. Qog'ozda yozilgan huquq, amalda ta'minlanmasa — uning hech qanday qiymati yo'q. Bu keys ana shu tizimli muammoni ko'rsatadi.

Murojaatlarni qabul qilish

Har bir murojaat rasmiy ravishda qayd etilishi, mas'ul shaxs belgilanishi va muddati aniqlanishi shart.

Tekshiruv o'tkazish

Murojaat mazmuni atroflicha o'rganilishi, zarur bo'lsa guvohlar so'rovi va hujjatlar tahlil qilinishi kerak.

Javob berish majburiyati

Murojaat egasiga natija haqida aniq va tushunapli javob qaytarilishi, ko'rilgan choralar bayon etilishi shart.

Ishonchni tiklash

Tizim shaffof va javobgar bo'lsa, o'quvchilar murojaat qilishdan cho'chimaydi va kafolat mexanizmiga ishonadi.

Samarali huquq himoyasi tizimi o'quvchilarda **fuqarolik faolligi, mas'uliyat va adolatga ishonch** hissini shakllantiradi — bu jamiyat uchun muhim tarbiyaviy natija.

Inson huquqlari: asosiy xulosalar

Huquqlar tug'ilishdan boshlab beriladi

Hech kim seni irqing, jinsing, milliating yoki ijtimoiy ahvoling uchun huquqingdan mahrum qila olmaydi. Bu — tabiiy va daxlsiz huquqlar tamoyili.

Huquqlar o'zaro bog'liqdir

Birini buzish — boshqalariga ham ta'sir qiladi. Ta'lim huquqi, yashash huquqi, fikr erkinligi — bularning barchasi bir-birini to'ldiradi va mustahkamlaydi.

Kafolat — bu amaliy himoya demak

Huquqni qog'ozda yozish yetarli emas. U amalda ishlashi uchun sud tizimi, qonunlar, murojaat mexanizmlari va fuqarolik ongi zarur.

Har bir fuqaro mas'uldir

Huquqlarni himoya qilish — bu faqat davlat vazifasi emas. Har bir inson o'z xatti-harakati orqali boshqalarning huquqlarini hurmat qilishi va himoya qilishi kerak.